

Список використаних джерел:

1. Концепція державної промислової політики, схвалена Указом Президента України від 12 лютого 2003 року № 102/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 7. – С. 28–36.
2. Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект / Р.Б. Шишка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутрішніх справ, 2002. – 368 с.
3. Інтелектуальна власність в Україні. Стан та концептуальні засади розвитку : Проект Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=61862&cat_id=61640.-Заголовок з титульного екрану.
4. Інтелектуальна власність в Україні. Стан та концептуальні засади розвитку : Інформаційно-аналітична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=F3611EB425CBD30EAC43372EDD3C57C2?art_id=61821&cat_id=61640.
5. Цивільний кодекс України: офіц. текст станом на 15 січня 2013 р. – К. : Національний книжковий проект, 2013. – 320 с.

БУТРИН-БОКА Н. С.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільного права
і процесу юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 347.44

**ЮРИДИЧНА ОСОБА КОРПОРАТИВНОГО ТИПУ (КОРПОРАЦІЯ) –
УЧАСНИК КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

Стаття присвячена дослідженню суб'єктного складу корпоративних правовідносин. Окреслено юридичну особу корпоративного типу як основного учасника корпоративних правовідносин, визначено певні ознаки та виведено власні висновки.

Ключові слова: корпоративні права, суспільні відносини, підприємницька діяльність, юридична особа, учасники корпоративних правовідносин, юридична особа корпоративного типу, корпорація.

Статья посвящена исследованию субъектного состава корпоративных правоотношений. Очерчено юридическое лицо корпоративного типа как основной участник корпоративных правоотношений, установлены определенные признаки и сделаны собственные выводы.

Ключевые слова: корпоративные права, общественные отношения, предпринимательская деятельность, юридическое лицо, участники корпоративных правоотношений, юридическое лицо корпоративного типа, корпорация.

The article is sanctified to research of subject composition of corporate legal relationships. The legal entity of corporate type as basic participant of corporate legal relationships is in-process outlined, certain signs are certain and own conclusions are shown out by an author.

Key words: corporate laws, public relations, entrepreneurial activity, legal entity, participants of corporate legal relationships, legal entity of corporate type, corporation.

Вступ. Корпоративні правовідносини – це окремий вид суспільних відносин. Вони зароджуються на етапі створення юридичної особи й поєднують ознаки як зобов'язальних, так і відносин права власності. На цьому етапі чітко виокремлюються суб'єкти (особи), метою яких є насамперед створення юридичної особи та участь у ній [1, с. 41]. Оскільки динамічний розвиток корпоративних правовідносин в Україні передбачає необхідність приділення належної уваги правовій регламентації з боку законодавця, а крім того, зважаючи на наявну в Україні кількість суб'єктів господарювання, питання щодо з'ясування учасників таких правовідносин є актуальним для дослідження як науковців, так і практиків.

Теоретичну основу дослідження становлять праці таких науковців, як В. Васильєва, В. Луць, Н. Глузь, В. Кравчук, О. Кібенко, В. Цікало, Ю. Жорнокуй, С. Фурса, І. Спасибо-Фатєєва та інших.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення юридичної особи корпоративного типу як основного учасника корпоративних правовідносин, окреслення її характерних ознак і надання власних висновків.

Результати дослідження. Відповідно до змісту норми ч. 1, п. 3 ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК України), корпоративними правовідносинами є врегульовані нормами права відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав як прав особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації (корпоративних прав), що містять правоможності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої, згідно із законом, а також інші правоможності, передбачені законодавством і статутними документами.

В означеній дефініції суттєве значення мають корпоративні права («... що виникають, ... щодо корпоративних прав»). Оскільки єдиного розуміння корпоративних прав немає, то закономірно, що немає єдиного розуміння корпоративних правовідносин.

В. Щербина, досліджуючи правову природу корпоративних правовідносин, зазначає, що в юридичній науці це питання вважається дискусійним. Якщо представники цивілістичної науки корпоративні відносини й такий їхній поширений вид, як акціонерні відносини, визначають предметом цивільно-правового регулювання (аргументуючи це, зокрема, посиланням на відповідні статті Цивільного кодексу України), то представники науки господарського права вважають їх, згідно із положеннями ГК України, – одним із видів господарських правовідносин [2, с. 55].

Н. Кузнєцова стверджує, що «... у доктрині можна виділити два загальних підходи до визначення корпоративних відносин: широкий і вузький. У широкому розумінні під корпоративними відносинами розуміються всі правовідносини, де одним із учасників виступає корпорація як організаційно-правова форма юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність. У вузькому (власному) розумінні – це зобов'язальні відносини між корпорацією (її органами) та учасниками з приводу управління, ведення справ, надання інформації тощо» [3].

Цікавою та водночас дискусійною є позиція О. Вінник, яка вважає, що корпоративні правовідносини – це такі відносини, котрі виникають у процесі створення, функціонування та припинення діяльності господарських товариств за участю безпосередніх (засновники, учасники, саме товариство, його органи) й опосередкованих учасників (кредитори, споживачі, наймані працівники, облігаціонери товариства, територіальна громада, держава в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб [4, с. 46]. Такий широкий обрис авторкою кола суб'єктів корпоративних відносин викликає певні сумніви, оскільки передбачає визнання корпоративними будь-яких відносин (цивільних, адміністративних, фінансових тощо), у яких хоча б одним учасником є корпоративне утворення.

До корпоративних правовідносин, як вважає В. Кононов, належать відносини, які виникають між господарськими товариствами, кооперативами та їхніми учасниками [5, с. 101]. Отже, можна зробити висновок, що позиції вчених у цьому разі суттєво відрізняються. Спробуємо окреслити власний погляд на цю проблему.

Так, В. Васильєва і В. Луць стверджують, що основним суб'єктом корпоративних правовідносин потрібно вважати юридичну особу корпоративного типу, оскільки такі правовідносини складаються саме у зв'язку зі створенням юридичної особи та існують за її участю [1, с. 88].

З огляду на це необхідно визначитись, що називається корпорацією, оскільки вона посідає центральне місце в цих правовідносинах.

У законодавстві України немає чіткого підходу до визначення кола юридичних осіб корпоративного типу. У правовій літературі також висловлюються різні погляди, що інколи є протилежними.

Поняття «корпорація» у вітчизняному господарському законодавстві трактується як договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації (ст. 120 ГК України).

Припускаємо, що це визначення було запозичено із законодавства європейських держав без урахування специфіки системи юридичних осіб України та особливостей організаційних зв'язків між ними. У результаті маємо доволі обмежене законодавче трактування категорії «корпорація» без урахування її основних системоутворювальних ознак. У наукових джерелах думки вчених щодо цієї проблеми також доволі різні. Однак варто зазначити, що поряд із терміном «корпорація» використовується також поняття «юридична особа корпоративного типу». На нашу думку, ці поняття тотожні.

В. Луць, В. Васильєва, О. Кібенко та І. Спасибо-Фатєєва на позначення юридичних осіб корпоративного типу використовують поширений у юридичній науці термін «корпорація» [1, с. 89]. Схожу позицію висловлюють Н. Глусь і В. Гушин, Ю. Жорнокуй [6, с. 32; 7, с. 12].

В. Цікало пропонує, на противагу поняттю «корпорація», увести в науковий обіг термін «корпоративне товариство», яке може створюватися й діяти в таких організаційно-правових формах: 1) господарське товариство; 2) виробничий кооператив; 3) приватне підприємство двох або більше засновників – фізичних осіб; 4) фермерське господарство двох або більше засновників; 5) підприємство споживчої кооперації двох або більше засновників – юридичних осіб [8, с. 50]. Разом із тим як у науковому середовищі, так і в законодавствах іноземних держав термін «корпорація» має дещо інше смислове навантаження.

Серед учених варто виокремити тих, які розуміють корпорацію доволі вузько. Наприклад, Н. Глусь окреслює корпорацію як акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю або товариство з додатковою відповідальністю, управління якими здійснюється через складну централізовану систему органів, учасники якої саме щодо неї здійснюють інвестиційну діяльність з метою отримання дивідендів, і така участь у них зумовлює виникнення сукупності корпоративних прав. Дослідниця корпоративними правовідносинами називає суто ті, що виникають в акціонерних товариствах, товариствах із додатковою відповідальністю й товариствах з обмеженою відповідальністю, але не в інших господарських товариствах чи юридичних особах [7, с. 102].

Н. Кузнецова також стверджує, що корпорацією можна вважати таку юридичну особу, що оснований на засадах участі (членства), статутний капітал якої поділений на частки, що належать певним учасникам, які, відповідно, управляють цією юридичною особою. Згідно з таким баченням, корпораціями в нашому розумінні в українському праві є господарські товариства [3, с. 93].

На нашу думку, позиції зазначених науковців дещо обмежують розуміння юридичної особи корпоративного типу. Автори надто вузько трактують корпоративні правовідносини, що складаються між засновниками та учасниками юридичних осіб приватного права.

Частково заперечує думку вищезгаданих авторів С. Кравченко, мотивуючи це тим, що повні й командитні товариства не є корпораціями, оскільки в них немає відповідних органів, а правовідносини між учасниками, які ґрунтуються на договорі, є насамперед договірними. Відповідно, і корпоративних відносин у таких товариствах не виникає. На думку вченого, не потрібно вважати корпораціями також непідприємницькі товариства [9, с. 19; 10].

Варто окреслити точку зору В. Кравчука, який зауважує, що істотною ознакою товариства як організаційно-правової форми юридичної особи є право участі в товаристві їхніх учасників (засновників), а не наявність органів чи виду установчого документа. Учасники повних і командитних товариств мають право на участь, а тому в них існують корпоративні правовідносини. Наявність чи відсутність органів чи засновницького договору (замість статуту) не може бути підставою для невизнання за повними та командитними товариствами ознак корпорації [11, с. 99]. Поняття «юридична особа корпоративного типу» автор розуміє як будь-яку юридичну особу: «Недоцільно звужувати сферу регулювання корпоративного права лише певними організаційно-правовими формами юридичних осіб... Тому справедливим буде твердження, що корпоративне право – це право юридичних осіб» [12, с. 112].

Таке саме тлумачення терміна «корпорація» подає В. Борисова, яка вважає, що це будь-яке колективне утворення, основане з метою ведення його учасниками спільної діяльності на основі їхнього членства. Корпорація може створюватись у межах однієї юридичної особи й у різних організаційно-правових формах. Зокрема, у формі господарського товариства, виробничих кооперативів і на рівні групи організацій у формі холдингу, інвестиційного чи пайового фонду, промислово-фінансової групи тощо, будучи системою афілійованих осіб. Цивільне законодавство передбачає також інші організаційно-правові форми, які не містять чіткої класифікації, а їхнє групування можна здійснити за різнопорядковими критеріями [13, с. 250].

Аргументи щодо першочергової ролі права на участь у визначенні корпорації, наведені В. Кравчуком, варті уваги. На нашу думку, суттєвим є не лише право участі, а й право на отримання прибутку, тобто правова можливість одержання певної вигоди, зиску від діяльності юридичної особи. В іншому разі розуміння юридичної особи корпоративного типу набуде надто широкого змісту, охоплюючи також ті організації, які за природою не є корпораціями (політичні партії, громадські організації тощо). Водночас це поняття може вмещати також різні установи та заклади.

Слушною вважаємо думку В. Борисової, що цивільне законодавство визначає багато інших організаційно-правових форм, які не містять чіткої класифікації. Відповідно, обмежувати корпорацію лише господарськими товариствами було б безпідставно. Отже, думки з приводу трактування терміна «корпорація» суттєво відрізняються. Водночас чітке розуміння цього поняття є важливим, тому цьому аспектові дослідження необхідно приділити більше уваги.

Юридичною підставою виникнення юридичних осіб є волевиявлення засновників у вигляді правочину (юридичні особи приватного права) чи адміністративного акта (юридичні особи публічного права).

Важливим є також поділ юридичних осіб залежно від мети створення на підприємницькі та непідприємницькі. Оскільки установи належать до непідприємницьких юридичних осіб, їхні члени не наділені правом отримувати прибуток від діяльності такої установи. До непідприємницьких організацій можна зарахувати споживчі кооперативи, товариства співвласників житла, фонди, релігійні організації й усі види громадських об'єднань, які утворюються на основі спільності інтересів. Із непідприємницькими організаціями їхніх засновників пов'язує членство, а не корпоративні права.

Корпорація як вид юридичної особи є самостійним щодо її учасників (засновником) суб'єктом цивільних правовідносин, який має всі ознаки, властиві юридичним особам, зокрема самостійну майнову відповідальність, здійснення своїх прав та обов'язків через органи юридичної особи.

Правовий статус суб'єктів цивільних правовідносин як учасників корпоративного права можна встановити за різними критеріями. Проте визначальними критеріями є такі: 1) мета й завдання юридичної особи; 2) організаційно-правова форма; 3) правовий режим майна.

Н. Глусь виокремлює такі основні ознаки юридичних осіб корпоративного типу: а) юридичні особи корпоративного типу – це союз осіб; б) належність учасників юридичної особи корпоративного типу до юридичної особи, особливості яких здебільшого виявляється

в тому, що такі учасники безпосередньо беруть участь в управлінні юридичною особою корпоративного типу; в) майнова (інвестиційна) участь учасників у юридичній особі корпоративного типу; г) юридична особа корпоративного типу – це передусім об'єднання капіталів; д) означена особа діє на підставі статуту й установчого договору; е) складне корпоративне управління, яке характеризується системою органів із чітким розмежуванням компетенцій і визначеним порядком підпорядкованості [7, с. 103].

Погоджуючись загалом із вищеподаним переліком ознак, незрозумілою вважаємо позицію автора, за якою коло юридичних осіб корпоративного типу обмежено лише господарськими товариствами. Так, наприклад, приватне підприємство (з кількома учасниками) також відповідає вищезазначеним критеріям.

І. Цікало подає такі ознаки юридичної особи корпоративного типу: по-перше, оскільки суб'єкт корпоративних прав володіє часткою, яка визначається у статутному фонді (майні) юридичної особи (ЦК України оперує поняттям «статутний (складений) капітал» (ч. 1 ст. 113)), то очевидним, на думку науковця, є те, що в такій організації створюється статутний капітал (майно); по-друге, майно юридичної особи корпоративного типу, у тому числі передане засновниками як вклад до статутного (складеного) капіталу, належить на праві власності юридичній особі, а не її учасникам; по-третє, учаснику в статутному капіталі (майні) визначається частка, яка надає корпоративні права; по-четверте, учасник такої юридичної особи бере участь в управлінні останньою на основі корпоративних прав, у тому числі через спеціально створені органи. Якщо учасників кілька, то вони управляють справами спільно; по-п'яте, така організація діє на основі об'єднання майна, а у випадках, передбачених законом, і діяльності засновників (учасників); по-шосте, засновники (учасники) беруть участь у розподілі доходів і ризиків юридичної особи корпоративного типу [8, с. 227].

Суттєвим, порівняно з характерними ознаками, які виокремив І. Цікало, вважаємо те, що вказується також і на участь засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків корпорації. Цим відмежовуються ті організаційно-правові форми юридичних осіб, які доходів не отримують. Дещо схожу думку висловив С. Фурса: «Метою діяльності корпоративного підприємства, зазвичай, є отримання прибутку» [14, с. 263].

Однак вважаємо, що вищеподані ознаки не є зовсім точними, а тому потребують деталізації. Для остаточного з'ясування змісту поняття «корпорація» варто зауважити, що це узагальнена організаційно-правова форма корпоративних відносин у межах однієї організації. Відповідно, не потрібно її ототожнювати тільки із наявністю складеного капіталу та сукупності учасників. Із позиції майнового обороту корпорація передбачає задоволення суспільних інтересів в особі конкретних індивідуумів (учасників) у централізації капіталу й об'єднання зусиль.

Як указує В. Васильєва, істотною ознакою юридичної особи корпоративного типу варто визнати передбачений законодавцем об'єкт права корпоративної власності – наявність в учасника корпоративних майнових прав [15, с. 24]. Згідно з визначенням, закріпленим у ГК України, корпоративними правовідносинами вважаються відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав (ч. 3 ст. 167). До корпоративних прав також належить право на отримання вартості частки (паю) при виході з товариства (кооперативу). Це право реалізується повною мірою після виплати цієї частки, тобто протягом певного періоду учасник не користується правом голосу (правом на управління), але здійснює інші правоможності, що впливають із корпоративних прав. Отже, із моменту повного розрахунку з учасником можна говорити про припинення будь-яких правовідносин між учасником і товариством (іншими учасниками).

Якщо ж припустити протилежний варіант, то в цьому разі нехтуватимемо основним призначенням корпоративних прав, зокрема отриманням прибутку. Саме ця особливість відрізняє корпоративні правовідносини, що складаються між учасниками господарських товариств, від схожих правовідносин, які виникають між учасниками непідприємницьких товариств (наприклад, гаражно-будівельних кооперативів). Якщо поєднувати момент припинення корпоративних правовідносин із моментом прийняття рішення загальними збора-

ми чи внесенням цих даних до реєстру, то маємо таку форму реалізації корпоративних прав, як право на отримання частки (згідно з ч. 1 ст. 167 ГК України), що реалізується суб'єктом, який не є учасником корпоративних правовідносин, тобто виникає деяка внутрішня суперечність.

Висновки. З огляду на це вважаємо, що до юридичних осіб корпоративного типу належать усі організаційно-правові види юридичних осіб, які створені з метою одержання прибутку й подальшого розподілу між учасниками. УВ результаті їхнього створення в засновників виникає особливий вид майнового й організаційного права, яке прийнято називати корпоративним. Із цього визначення випливають такі ознаки юридичної особи корпоративного типу.

По-перше, корпорація не лише сума індивідуумів. Вона є асоціацією, союзом осіб, тобто відповідним чином організованим колективом, воля якого визначається груповими інтересами індивідів, які входять до його складу, і який організаційно та майново діє ззовні як єдине ціле від власного імені. Треба зазначити, що поєднання (вільне об'єднання різних людей) існує з моменту створення світу й виникає там, де є спільні справи, основані на однакових інтересах. Проте не будь-яке об'єднання є корпорацією. Наприклад, таким не є будь-яке товариство.

По-друге, корпорація – це об'єднання не тільки людей, а й капіталів (у некомерційних корпораціях внесків). Коло осіб, які надали свої капітали для організації діяльності корпорації, а також розмір їхнього капіталу (внеску, паю, акцій) можуть бути чітко визначені в будь-який момент існування корпорації. Цей капітал утворює її фінансову основу. Капітал, переданий засновниками або учасниками корпорацій, може набути будь-якої товарної форми. Проте як споживча вартість він у формі конкретного майна належить на праві власності корпорації загалом. Учасники корпорації залишаються власниками вкладеного капіталу як вартості, а не як майна.

По-третє, корпорація – це об'єднання людей для виконання будь-якої соціально корисної діяльності. Яка саме діяльність є такою – чітких меж невизначено. Як правило, окреслюються лише види діяльності, які визнаються шкідливими, небезпечними для суспільства й тому не можуть здійснюватись у різних сферах суспільного життя. Відповідно, увага зосереджена на сфері виробництва, де створюються матеріальні блага. Саме виробничі корпорації задають тон і визначають можливості підприємств, які працюють в інших сферах: торгівлі, обслуговування, охорони здоров'я, культури, побуту тощо. Однак на особливу увагу заслуговують фінансові корпорації, що забезпечують «живленням» розвиток усіх інших. Капітал, що об'єднується в корпорації, має функціонувати, тобто постійно рухатись, працювати для досягнення цілей, що постають перед корпорацією.

Четвертий момент, відображений у визначенні, полягає в тому, що організація стає корпорацією, коли вона набуває статусу юридичної особи. Про це свідчить факт її реєстрації в державному органі. Державна реєстрація юридичної особи – необхідне правило походження із романо-германської системи права не тільки для України, а й для більшості континентальних країн Європи. У континентальному праві поняття «корпорація» як юридична особа переважно збігається. Корпорація – це колективне утворення, організація, визнана юридичною особою, основана на об'єднанні капіталу, яка здійснює певну суспільно корисну діяльність [1, с. 91].

Отже, з огляду на дослідження наукових положень учених і виведені власні позиції стверджуємо, що основним учасником корпоративних правовідносин потрібно вважати юридичну особу корпоративного типу, яка наділена особливими ознаками та яку називаємо корпорацією.

Список використаних джерел:

1. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : [моногр.] / [В.В. Луць, В.А. Васильєва, Н.Р. Кобецька та ін.] ; за заг. ред. В.В. Луця. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2007. – 320 с.

2. Щербина В.С. Правова природа корпоративних відносин / В.С. Щербина // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 55–57.
3. Кузнецова Н.С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів / Н.С. Кузнецова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=133>.
4. Вінник О.М. Проблеми правового забезпечення приватних і публічних інтересів в акціонерних товариствах / О.М. Вінник // Проблеми вдосконалення господарського законодавства України : тези виступів учасн. «круглого столу» (м. Київ, 17–18 квіт. 2001 р.). – К., 2001. – С. 45–48.
5. Кононов В.С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность / В.С. Кононов // Актуальные проблемы гражданского права : сб. статей / под ред. О.Ю. Шиловцова. – Вып. 9. – М. : Норма, 2005. – С. 99–104.
6. Жорнокуй Ю.М. Проблемні питання визначення поняття категорії «корпорація» та її ознак / Ю.М. Жорнокуй // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 32–35.
7. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / Н.С. Глусь. – К., 2000. – 23 с.
8. Цікало В. Корпоративне товариство: поняття, ознаки, організаційно-правові форми / В. Цікало // Право України. – 2006. – № 6. – С. 50–53.
9. Кравченко С.С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / С.С. Кравченко ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – 18 с.
10. Гражданское право : [учеб.] : в 2 т. / отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М. : БЕК, 2000. – Т. 2. 2000. – 420 с.
11. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.
12. Шиткина И.С. Корпоративное право : [учеб. курс] / И.С. Шиткина. – М. : КНОРУС, 2011. – 1120 с.
13. Борисова В.І. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права / В.І. Борисова // Вісник Академії правових наук України – 2005. – № 2 (41) – С. 105–116.
14. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб.] / [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.]. – К. : Вид. Фурса С.Я. ; КНТ, 2007. – 1216 с.
15. Васильєва В.А. До питання про поняття корпоративного права / В.А. Васильєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua>.

